

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ДИСКУРС
РОМАНУ Є. ПЛУЖНИКА «НЕДУГА»**

Кваліфікаційна робота
студентки 2 курсу
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «українська мова
та література»
Щолок Галини Василівни

Науковий керівник:
Кремінська Інна Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
доцент закладу вищої освіти

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ Є. ПЛУЖНИКА В КРИТИЦІ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ.....	5
1.1. Проблеми вивчення творчості Є. Плужника в критиці та літературознавстві.....	5
1.2. Інтелектуальний роман як жанр.....	13
Висновки до розділу 1	21
Розділ 2. ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ Є. ПЛУЖНИКА «НЕДУГА»	23
2.1. Проблематика твору «Недуга» Є. Плужника.....	23
2.2. Філософія кохання в романі «Недуга».....	35
Висновки до розділу 2	43
ВИСНОВКИ	45
ЛІТЕРАТУРА	48

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена відчутним інтересом літературознавців до дослідження художньої літератури доби Розстріляного відродження, активізацією вивчення української літератури 20-х рр. XX століття. Цій темі додає значущості складний воєнний час, який загострює переживання людиною власної екзистенції, пошук сенсу буття, відчуття загубленості в химерному непередбачуваному світі. Подібні переживання властиві й головному персонажеві роману Є. Плужника «Недуга», який намагається зрозуміти власне «я», віднайти себе, зокрема через почуття кохання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано в науковому семінарі «Провідні мотиви і поетика української літератури XX–XXI століть» на кафедрі історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відповідно до тематичного плану її наукових досліджень: «Жанрово-стильові особливості та поетика української літератури IX–XXI ст.».

Мета й завдання дослідження. Мета роботи полягає в розкритті екзистенціального дискурсу роману Є. Плужника «Недуга» як одного зі зразків інтелектуального роману 20-х рр. XX століття.

Завдання роботи:

- проаналізувати рецепцію роману Є. Плужника «Недуга» в критиці та літературознавстві;
- з'ясувати жанрові особливості інтелектуального роману;
- розкрити екзистенціальну проблематику роману Є. Плужника «Недуга»;
- проаналізувати проблематику роману Є. Плужника «Недуга» та виявити в ньому риси інтелектуального роману;
- розкрити особливості філософії кохання у творі Є. Плужника «Недуга».

Об'єкт дослідження – роман Є. Плужника «Недуга».

Предмет дослідження – екзистенційний дискурс твору Є. Плужника «Недуга».

Методи дослідження. У роботі було використано біографічний і культурно-історичний методи, а також психоаналітичний підхід, щоб дослідити сферу підсвідомих потягів головного героя роману.

Теоретико-методологічною основою студії є праці українських літературознавців (С. Павличко, І. Куриленко, Н. Гноєвої, Н. Синицької, Ю. Ганошенка та інших), присвячені особливостям інтелектуальної прози.

Аналізу роману Є. Плужника «Недуга» присвячені дослідження українських науковців (Л. Череватенка, В. Дмитренко, С. Жигун, А. Михайлової, О. Капленко, М. Гірняк та інших).

Наукова новизна одержаних результатів. Проаналізовано рецепцію праць з огляду роману «Недуга» Є. Плужника; систематизовано студії з інтелектуальної прози в українській літературі. Доповнено дослідження екзистенціальної природи роману автора.

Практичне значення одержаних результатів. Положення та висновки кваліфікаційної роботи можуть стати основою подальших наукових студій, використовуватися під час уроків української літератури у загальноосвітніх навчальних закладах. Результати дослідження можуть бути використані студентами-філологами у процесі підготовки магістерських робіт, під час виконання індивідуальних дослідних завдань, у процесі розробки навчально-методичних матеріалів на педагогічній виробничій практиці тощо.

Апробація результатів роботи. Розділи роботи обговорювалися в науковому семінарі «Провідні мотиви й поетика української літератури ХХ–ХХІ століть»; також на III Міжнародних Кронебергівських читаннях «АНТИЧНІСТЬ – КЛАСИКА – СУЧАСНІСТЬ» з доповіддю «Екзистенціальний дискурс роману Є. Плужника “Недуга”» (10 жовтня 2024 року).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг дослідження становить 52 сторінки, із них 5 сторінок списку використаної літератури з 46 позицій.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ Є. ПЛУЖНИКА В КРИТИЦІ Й ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

1.1. Проблеми вивчення творчості Є. Плужника в критиці та літературознавстві

Перші критичні відгуки на «Недугу» з'явилися відразу після її публікації в 1928 році. Володимир Коряк у рецензії, розміщеній у журналі «Молодняк», стримано пише про роман Є. Плужника, виокремлюючи в ньому більше недоліків, ніж позитивних рис. Серед недоліків він називає слабкий характер головного героя Орловця, відсутність у ньому сили волі та безпорадність. Також В. Коряк закидає автору розхристаність сюжету, відсутність стрункості, «вічні повтори сентенцій про кохання» [Коряк, 1928, с. 118]. Із позитивного в романі, на його думку, – відбірна мова й вставні новели. Найживішою постаттю «Недуги» критик вважає інженера Звірятина.

Євген Плужник належав до мистецького «Розстріляного відродження», тому на теренах колишнього Радянського Союзу його творчість здебільшого досліджувалася після офіційної реабілітації письменника в 1956 році. Проте за кордоном у 1940-х вийшли кілька літературознавчих праць, присвячених переважно модерністській поезії Є. Плужника. Так Володимир Державин у статті «Лірика Євгена Плужника» (1946) зауважив самотність і «природність» поетичного мистецтва письменника, імпресіоністичний характер його віршів, тоді як про «Недугу» відгукнувся дещо негативно, назвав її белетристичною прозою й зазначив, що вона є продукцією другого сорту і зумовлена вочевидь важким матеріальним становищем автора. Критик вважає «Недугу» пристойною «тією мірою, якою це взагалі можливо для повістяра та драматурга, що конче повинен демонструвати свою належність до “громадської плятформи”, а проте безперспективно ремісничача і задумом, і технікою виконання» [Державин, 1994, с. 234]. У передмові до збірки «Рівновага», надрукованої в Німеччині, В. Порський (В. Міяковський)

побіжно згадує роман «Недуга», визначивши його тему як «любов партійця до жінки з буржуазного середовища» [Порський, 1948, с. X].

Леонід Новиченко у вступній статті до «Вибраних поезій» (1966) Є. Плужника згадує про роман «Недуга», окреслюючи коло соціально-психологічних питань, які, на його думку, порушив автор у цьому творі. Це «широта духовного світу нової людини, її “право” на особисте життя і пошуки його гармонії з громадським» [Новиченко, 1966, с. 40]. Утім, як і попередники, літературознавець дає негативну оцінку твору, стверджуючи, що той «швидше поставив під сумнів, ніж ствердив повістярське покликання автора» [Новиченко, 1966, с. 40].

У кінці XX – на початку XXI століття з'явилося більше літературно-критичних праць, присвячених роману Є. Плужника «Недуга», а трактування самого твору стало об'єктивнішим, неупередженим. Леонід Череватенко у вступній статті «По той бік спокою» (1988) розповідає про історію появи «Недуги» внаслідок виклику, кинутого В. Підмогильним і Б. Антоненком-Давидовичем – «ланківськими» прозаїками, які стверджували, ніби прозу писати важче, ніж вірші.

Дослідник наводить такий факт: побившись із В. Підмогильним об заклад, Є. Плужник пообіцяв написати «чистенький, середній, культурний ... роман. Який читатимуть – і навіть із захватом» [Череватенко, 1988, с. 66]. Він дотримав слова, і «Недугу» видали вдруге в 1929-му, отже, можемо зробити висновок, що перший тираж розкупили читачі й роман був по-своєму популярним. Науковець не вважав цей твір провальним або поразкою, бо роман «зберіг неабиякий аромат епохи і може задовольнити читацьку цікавість ще й сьогодні» [Череватенко, 1988, с. 68–69]. Згодом саме цей літературознавець напише передмову до перевидання «Недуги» разом із п'єсами Є. Плужника в 1992 році («Змова у Києві»). Вступна стаття матиме заголовок «Фатальний цей трикутник». У ній Л. Череватенко високо оцінить роман: «І багатством спостережень, і чіткістю висновків, і густотою письма, і рівнем мислення Плужників твір якщо не дорівнює, то принаймні тяжіє до кращих зразків української інтелектуальної прози» [Череватенко, 1992, с. 8].

Вікторія Дмитренко, досліджуючи творчі здобутки «ланчан-марсівців»,

зосереджує увагу на «антропологічних проєкціях і полістильових пошуках» митців [Дмитренко, 2009]. Аналізуючи «Недугу» Є. Плужника, вона акцентує на екзистенційній самотності головного героя Івана Семеновича Орловця. Сподіваючись на допомогу дружини та друзів у важкий для себе час, чоловік натомість зіткнувся з їхнім нерозумінням і відчуженістю. У фіналі роману, навіть перебуваючи в юрбі, серед багатьох людей, Орловець усе одно відчувається самотнім. Дослідниця робить висновок: «Самотність є домінантною рисою головного героя й внутрішній конфлікт його з самим собою не вирішено» [Дмитренко, 2009, с. 266]. Іван Семенович просто приборкав у собі «природні людські почуття й інстинкти, які... й виникли в нього через спробу подолати ту стіну відчуження й самотності, яка позбавила його життя змістового наповнення» [Дмитренко, 2009, с. 266].

Сніжана Жигун у статті досліджує художню своєрідність просторового урбаністичного образу Києва в романі «Недуга». Аналізуючи топос міста, науковиця акцентує на умовності його зображення у творі. У «Недузі» немає жодної згадки про золоті куполи, як зрештою й про інші характерні деталі київської топографії. Попри те, що саме ці реалії Києва найчастіше приваблюють митців, роман Є. Плужника пропонує зовсім інший набір: опера, завод, пивниця, вулиці й окремі квартири героїв.

Як зазначає дослідниця, просторові елементи утворюють символічну структуру міста, центром якої є опера, на околицях — завод, з яким пов'язана частина персонажів. Психологічні рефлексії Орловця асоційовано з топосом Києва, де «завод і опера втілюють два антагоністичні начала» [Жигун, 2011, с. 134]. Завод — це освоєний, стабільний світ Івана Семеновича, існування якого тут сповнено впевненістю. Натомість у театрі чоловік відчувається зовсім інакше. На думку дослідниці, «блукання героєм вулицями між заводом і оперою символізує його душевні терзання, місто є не тлом чи місцем для розгортання подій, воно проникає у свідомість героя, стаючи її частиною» [Жигун, 2011, с. 134].

Алла Михайлова присвятила своє дослідження особливостям художнього наповнення концепту «еротика» в романі Є. Плужника. У статті вона аналізує, як любовний дискурс «Недуги» розкриває уявлення героїв про

інтимну сферу, гендерні стосунки, виявляє їхню узгодженість або неузгодженість із життєвими реаліями, особливостями поведінки, стереотипами суспільної та індивідуальної психології. Несподіване почуття Орловця до Завадської науковиці аналізує з погляду фрейдівського психоаналізу, зокрема несвідомого персонажа. Те, що спонукало Івана Семеновича до нової зустрічі зі співачкою, притягувало до цієї жінки, закорінене в давньому неусвідомленому бажанні Орловця підкорити її: «Попереднє аналогічне бажання (ще в юності) було витіснене у несвідоме, тож на часі викликане до життя, вимагало задоволення» [Михайлова, 2011, с. 125]. Проте «...його реалізація ускладнюється небажанням структури “Я” героя пристати на вимогу “Воно” (несвідомого). Внаслідок цього Іван Семенович впадає у стан неврозу (конфлікт між “Я” та “Воно”), який письменник виписує з психоаналітичною достеменністю» [Михайлова, 2011, с. 125]. Отже, в головному героєві роману письменник зображує модифікацію образу партійця, який живе за принципом підпорядкування особистого громадському, що стало основним художнім конфліктом у соцреалізмі. Також А. Михайлова аналізує ще двох чоловічих типажів – Звірятина (несвідомі імпульси, недалекоглядна позиція щодо вибору, перевага форми над змістом) і Сквирського (відповідальність, глибина усвідомлення світу й себе в ньому, пошук справжнього кохання).

Дослідниця доходить висновку, що «через сексуальний код автор показує усю складність людського буття, ті метаморфози, що відбувалися з людською свідомістю 20—30-х років ХХ століття» [Михайлова, 2011, с. 134].

Оксана Капленко предметом свого дослідження обрала художні образи урбаністичного простору в романі «Недуга». У статті вона намагається простежити роль і механізми його моделювання. Передусім, на її думку, читач бачить цілу галерею психологічних типів, що уособлюють тогочасну міську інтелігенцію. Відповідно, «атмосфера міста, яка нібито не виходить на перший план і є лише об'єктом настроєвого споглядання персонажів, непомітно виростає у метафору життя – спосіб міського існування людини» [Капленко, 2017, с. 94]. Дослідниця зауважує, що уявлення про міський простір вибудовується в читача поступово через сприйняття головного героя

роману. Переважно це нічне зимове місто, адже Орловець страждає безсонням. Іноді це пізній вечір чи світанок, опис яких супроводжується відповідною гамою кольорів із домінуванням синього та сірого. За їхньою семантикою О. Капленко простежує психоемоційний стан головного персонажа, адже таким кольорам часто віддають перевагу меланхолійні та розчаровані люди, що відчутно підкреслює настрій Орловця. Також дослідниця відзначає наявність численних зображень інтер'єру в романі: «Опис помешкання віддзеркалює характер і внутрішній світ персонажів. На жаль, тут панує та ж сама одноманітність і безбарвність. Постійно тісно, щось завжди зачіпають, темно і безрадісно» [Капленко, 2017, с. 96].

Наталія Городнюк у монографії «*Res incognita: семіотика речі у східнослов'янському модерністському романі першої половини XX століття*» [Городнюк, 2017] розглядає специфіку феноменології речі в «Недузі» Є. Плужника. На її думку, художній конфлікт твору розгортається навколо проблеми сприйняття та переживання речі, їх нетотожності та повністю перенесений всередину особистості через персоніфіковане двійництво. Дослідниця акцентує, що в романі Є. Плужника категорія речі виразно маркована: більшість матеріальних образів визначальні для переживання особистістю власної екзистенції, як-от мереживо, рип черевиків, бекеша, предмети інтер'єру тощо. Усі вони подані через бачення головного героя Івана Семеновича й стають пусковим механізмом посиленого рефлексування, інтенсивної роботи свідомості та підсвідомого. У романі практично відсутні речі, не пропущені через внутрішній світ особистості.

Науковиця зазначає, що найвагоміше місце в Плужниковій феноменології речі відведено образу мережива, що запускає напружену роботу підсвідомого Орловця, спричиняє внутрішній розкол і роздвоєння його особистості, генерує світоглядну кризу і створює межову ситуацію, підважуючи досі непорушні принципи та аксіоми. У рефлексіях героя щодо мережива, що викликають активізацію підсвідомого і хворобливий стан роздвоєння Орловця, дослідниця вбачає «всі складові феноменологічного переживання речі: сприйняття речі, що віддалене у часі (випадок на гойдалці); реактуалізація його через повтор і спогад (танець Завадської)» [Городнюк,

2017, с. 202–203]. Також це «посилене рефлексування, викликане “репродукцією присутності”; феноменологічний час, що змінює звичний часоплин особистості на низку переживань “до”, “нині” та “після”» [Городнюк, 2017, с. 202–203]. Ще одна звукова деталь речового характеру – рип черевиків, з якого починається і яким завершується самоусвідомлення Орловця в новій іпостасі. Ця деталь утілює гострий неспокій, психологічний дискомфорт, прагнення втечі від самого себе. Дослідниця доходить висновку, що «речі у романі Плужника виступають пусковим механізмом посиленого рефлексування героя, інтенсивної роботи свідомості та підсвідомого, маркером психологічного двійництва» [Городнюк, 2017, с. 208].

Іванна Девдюк здійснює порівняльний аналіз художнього вираження екзистенціалу «любов» у романах «Закохані жінки» Д. Лоуренса та «Недуга» Є. Плужника [Девдюк, 2019]. Науковиця фокусується на любові-еросі, бо саме в цій формі почуття «екзистенція» сягає найвищого рівня. Несподівана пристрасть, яка полонить героїв цих художніх текстів, руйнує стереотипи, змінюючи свідомість чоловіків. На думку дослідниці, герої опиняються в межовій ситуації вибору між справжнім і несправжнім існуванням. Іван Семенович і Джеральд закохуються в сильних і незалежних жінок, наділених яскравою зовнішністю та мистецьким талантом.

Співачка Ірина Завадська й скульпторка Гудрун – емансиповані героїні, які своєю поведінкою, способом мислення кидають виклик патріархальному розумінню жінки, що обмежується тільки сімейним вогнищем, домом. Спільною рисою аналізованих романів І. Девдюк вважає «зображення амбівалентності любові, яка означає долання відчуженості, водночас сама є полоном, створюючи обмеження та екзистенційні криз», тому «трансцендентна здатність любові в кожному випадку залежить від внутрішньої готовності індивіда подолати обмеженість буття, детермінованого об’єктивним світом» [Девдюк, 2019, с. 162].

Мар’яна Гірняк досліджує основні виміри кохання, представлені в романі Є. Плужника – любов-пристрасть, любов-дружбу, сімейну любов і любов-самопожертву. Герої твору мимоволі втілюють кожен із цих різновидів почуття, що сформувалося в них унаслідок життєвого досвіду. Завдяки

зустрічі із Завадською Орловець раптом усвідомлює, що в ньому живуть два Івани Семеновичі: один – звичний для оточення й колег, урівноважений, а другий – заплутаний, розгублений і знесилений, не спроможний відверто розібратися в собі. Дослідниця переконана: персонаж «усвідомлює подвійність власної натури, але не здатен до кінця збагнути, що саме визначає його сутність» [Гірняк, 2022, с. 86]. Саморефлексія Орловця поволі переростає в намагання пояснити й зрозуміти інших, розібратися в їхній поведінці або навіть сутності. Це призводить до усвідомлення, що герой насправді нічого не знає про власних друзів. Актуалізуючи ідеологічний контекст 1920-х років, Є. Плужник спонукає своїх персонажів задуматися, чи можлива взагалі любов між представниками ворожих класів та чи «нова» людина тогочасного суспільства має право на кохання й сімейний затишок. М. Гірняк доходить висновку, що герої «Недуги» відчують «роздвоєння, відчуження, але водночас потребують присутності Іншого поруч із собою. Вони прагнуть пояснити Іншого, пізнати його сутність, але не спроможні до кінця зрозуміти самих себе» [Гірняк, 2022, с. 90].

Ольга Полюхович – авторка найновішого на сьогодні дослідження, присвяченого роману Є. Плужника. Вона написала ключ до розуміння цього тексту – передмову до видання «Недуги» 2023 року, де відзначає, що твір надзвичайно цікавий передусім тим, що передає дух часу – мистецької босми та інтелігенції київських 1920-х років. Розглядаючи характери головних героїв роману, літературознавиця, як і її попередники, зауважує роздвоєну ідентичність Орловця, його страх перед власними почуттями й бажаннями. Також О. Полюхович відзначає відсутність поваги до особистих меж у Писаренка й Куниці, які непрохано втручаються в сімейне життя Івана Семеновича, розповідаючи його дружині Наталі про захоплення Орловця іншою жінкою. Узавши до уваги всю дивну, подекуди навіть дикунську поведінку та взаємини між героями роману, науковиця трактує «недугу» не як хворобливу пристрасть, небажане кохання, а як хворобу того часу: «тема хвороби у романі Плужника – це передовсім ненормальність та божевілля життя у Києві» 1920-х років [Полюхович, 2023, с. 17].

Як бачимо, «Недуга» Є. Плужника неодноразово ставала предметом

літературознавчих праць, що доводить зацікавленість науковців у дослідженні різних аспектів цього твору. На нашу думку, роман ще не вичерпав свого семантичного потенціалу та може дати матеріал для подальших інтерпретацій і досліджень.

1.2. Інтелектуальний роман як жанр

Мета цього підрозділу – з'ясувати жанрові особливості інтелектуального роману в теоретичному аспекті.

Передусім варто окреслити в загальних рисах поняття роману як епічного жанру. У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка зазначено, що це «місткий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів» [Літературознавчий словник-довідник, 2006, с. 592]. Серед його жанрових різновидів дослідники виділяють автобіографічний, біографічний, готичний, детективний, історичний, крутійський, науково-фантастичний, пригодницький, соціально-побутовий, тенденційний, фантастичний, філософський, утім, не згадується інтелектуальний. Це, вочевидь, пояснюється тим, що до сьогодні в літературознавстві відсутня класифікація його різновидів. Проте в цьому довіднику ми можемо знайти визначення поняття «інтелектуалізм». Це «умовна назва стильової домінанти твору, пов'язаної з відчутною перевагою інтелектуально-раціональних елементів образного мислення митця над емоційно-чуттєвими» [Літературознавчий словник-довідник, 2006, с. 305]. У художній літературі інтелектуалізм виявляється зокрема в схильності героїв твору або самого оповідача до розумових рефлексій, самоаналізу, в яких переважає абстрактне мислення.

Також він реалізується через порушення та художнє втіленні важливих проблем, проявляється «у розкритті інтелектуального драматизму мислителів; у схильності письменника до певних жанрів, у яких органічно виражаються ці якості персонажів і особливості змісту творів» [Літературознавчий словник-довідник, 2006, с. 305]. Поєднавши ці два

поняття, можемо дійти висновку, що інтелектуальний роман – це жанровий різновид роману, в якому відчутне домінування ідейності, інтелектуальної проблематики, раціонального світовідчуття над емоційно-чуттєвим. Значно повніше визначення цього поняття дає у своїй праці науковиця Інна Козачук: «Інтелектуальний роман – це твір, що відзначається концептуальною заданістю, сконструйованістю; йому притаманне пряме вираження певного комплексу ідей» [Козачук, 2008, с. 3]. Він може мати вигляд притчі, параболи, утопії, антиутопії, бути щедрим на використання алюзій, ремінісценцій, відкритих і прихованих цитат. Нерідко на сторінках таких творів відбуваються дискусії з письменниками, філософами, вченими. «Інтелектуальна проза розкриває не стільки людські характери, скільки передає рефлексії суб'єкта культури, часто показує зіткнення різних поглядів і філософських концепцій» [Козачук, 2008, с. 3].

Термін «інтелектуальний роман» з'явився в науці завдяки відомому німецькому письменникові Т. Манну в 1924 році, якого вважають представником західноєвропейської інтелектуальної прози. Питання типології інтелектуального роману порушували у своїх працях С. Павличко, Н. Колошук, Н. Синицька, Н. Гноєва, Ю. Ганошенко, І. Куриленко та інші. Розгляньмо основні аспекти їхніх досліджень, у яких звернено увагу на властиві цьому жанровому різновиду проблематику й поетику.

Серед літературознавців однією з перших природу інтелектуального роману почала вивчати С. Павличко, розглядаючи твори В. Підмогильного і В. Петрова (Домонтовича) та визначивши їх належність «до нового для української літератури типу інтелектуального роману» [Павличко, 1999, с. 209], хоч одночасно вони мали риси психологічної прози. Як зазначає Н. Мариненко в дисертації, присвяченій творчості В. Петрова, «визначаючи інтелектуалізм як домінанту модернізму і художньої культури ХХ століття загалом...», науковиця досліджує «вписаність української інтелектуальної прози в загальноєвропейський філософський контекст» [Мариненко, 2005].

С. Павличко виділяє такі важливі риси цього типу прози, як переважання думки над формою, ідеї – над художньою структурою, що обумовлює певну штучність, конструйованість останньої; превалювання розчарованого

дійсністю авторського «я» в художньому просторі твору, яке позначається на характері висвітлюваних проблем, їхньої заглибленості в питання діалектики раціонального й ірраціонального, людської роздвоєності, нездійсненності свободи, абсурдності буття, що робить інтелектуальну прозу глибоко песимістичною, навіть критичною. Адже, на думку літературознавиці, лише у філософуванні на абстрактні теми українські автори мали змогу говорити правду [Павличко, 1999, с. 210]. Також С. Павличко зазначає, що в інтелектуальному романі колізія, художній конфлікт перетворюється на «розумовою схемою, якій підкорений розвиток сюжету». Відповідно схематичність притаманна характеротворенню героїв: «Інтелектуальний роман байдужий до людських характерів. Вони символізують певні погляди або психологічні стани, а роман є викладом зіткнення цих поглядів або осмисленням цих станів» [Павличко, 1999, с. 210–211].

На думку Н. Колошук, в інтелектуальній прозі значуща насамперед «...природа конфлікту – це конфлікт ідей, світоглядних філософських та етичних позицій, виражена через протистояння героїв, образну композицію, виявлення авторської точки зору в нарації тощо» [Колошук, 2002, с. 62]. Зазначений конфлікт, як уважає Ю. Ганошенко, порушується винятково «...в специфічних умовах естетики багат шарового експерименту, що успадкувалася від драми ідей і стала визначальною щодо характеротворення в інтелектуальному романі, у якому зіштовхуються не життєподібні характери й психологічні типи, а, скоріше, олюднені маски, що приховують певні антагоністичні ідеї» [Ганошенко, 2015, с. 266]. Роман стає простором образних експериментів, де одна «...з нових соціокультурних тенденцій більш життєздатна і зможе вистояти і у вербальних сутичках, і в зіштовхненнях із життям» [Ганошенко, 2015, с. 267].

Герой, на думку Ю. Ганошенка, «...часто свідомо конструюється автором, унаслідок чого певною мірою схематизується й частково втрачає свої конкретно-історичні риси, що досить часто дискутувалось радянською критичною думкою» [Ганошенко, 2015, с. 267]. Однак особливість інтелектуального роману, на думку дослідника, полягає також у тому, що його поетика зорієнтована на експериментальність: «...ідея в процесі свого

олюднення, персонажного втілення зіштовхується також і з біопсихічною природою свого носія, підґрунтям для чого стає, звичайно, масштабний розвиток психології, зокрема психоаналізу» [Ганошенко, 2015, с. 267]. Отже, «...інтелектуальна схематизація не передбачає перетворення персонажа в однозначний персоніфікований алегоричний образ певної ідеї – діалектика семіозису такого образу в сполученні схематичності (більш важливою є семантика ідеї, яку він втілює) та традиційної для психологізму художнього твору конкретно-чуттєвої природи персонажа», тобто зображення внутрішнього світу особи «...набуває особливої актуальності, оскільки увиразнює й поглиблює ідейний дискурс доби» модернізму [Ганошенко, 2015, с. 267–268].

Ю. Ганошенко виокремлює в художньому цілому такого роману чотири шари нарації:

1. Сподіваний, який пов'язаний із жанровими очікуваннями реципієнта (наприклад, любовна лінія, традиційні «романні риси») – «сюжетно-подієвий вимір значень» [Ганошенко, 2015, с. 269].

2. Суб'єктивний, що апелює до психології особи передусім на персонажному рівні, тож ідеться про сферу «...інстинктів, потреб, потягів, прагнень, сфера мети) – психологічний сюжет» [Ганошенко, 2015, с. 269].

3. Субстанціональний, у якому зображено панівні ознаки доби (домінантна ідеологія, гендерні і соціальні стереотипи, «...сфера імперативу та ієрархії), у них загальне («океанічне» ціле) є формотвірним для окремого (одиниці) – універсальний мета сюжет» [Ганошенко, 2015, с. 269].

4. Синтетичний, що передбачає синтез попередніх трьох рівнів. Це художнє втілення «...проникнення субстанціональних вимірів буття людини (універсалій) у сфери поведінкових (рівень сподіваного) та психологічних матриць, а також демонструє взаємодії різних суб'єктивних моделей реальності та загальнолюдський (екзистенційний) характер цієї взаємодії», тож ідеться про «рівень інтелектуального сюжету» [Ганошенко, 2015, с. 269].

Дослідник робить висновок, що архітектоніка цього жанрового різновиду «...роману хоч і тяжіє до цілісності, однак неоднорідність складових

(багатошаровість будови) розхитує її, певною мірою дестабілізує текст» [Ганошенко, 2015, с. 269].

Розкриваючи у своїй статті розуміння Ю. Шевельовим інтелектуального роману 1920-х років в українській літературі, Н. Гноєва зауважує, що для художнього світу творів цього жанру характерний екзистенціальний дискурс, адже екзистенціальна філософічність вітчизняного інтелектуального роману цього періоду народжена західноєвропейською філософською думкою, національною культурною традицією, впливом української реальності того часу (ігнорування особистісного начала, авторитаризм, абсурдність буття). Об'єктом художнього зображення авторів цього жанрового різновиду є «духовне існування людини, яка шукає виходу з абсурдного середовища, колізія раціонального й ірраціонального. Як і екзистенціалісти, українські прозаїки бачать людину самотньою, зосередженою на своєму внутрішньому “я”» [Гноєва, 2009, с. 147]. Дослідниця робить висновок, що оскільки провідними мотивами українських інтелектуальних романів 1920-х років є мотиви самотності, відчуження, абсурдності існування, пошуку сенсу життя, вибору, свободи, смерті, самогубства, метафізичного бунту особистості, приреченості, це дає підставу віднести ці твори до категорії екзистенціальних романів, у яких важливого значення набуватиме філософська проблематика.

Досліджуючи інтелектуальну прозу, Н. Синицька виокремлює такі її характерні жанрові ознаки:

1. Концептуальність, або концептуальна ідея, оскільки в основі концепції художнього світу роману будуть певні філософські, міфологічні, наукові погляди.

2. Головний персонаж цього типу прози насамперед належить до кола інтелектуалів, інтелігенції, при зображенні буття якого акцентовано існування, сповнене духовності, асоційоване з певним типом культури. У творів він зображується як «...носії філософської концепції», тому поведінкова модель подібного «...героя зумовлюється типом філософського обґрунтування, він утілює філософське бачення автора і є основною ідеєю, основною тезою твору», тобто носієм авторської ідейно-художньої концепції [Синицька, 2003, с. 77].

3. В художньому цілому переважають неправдоподібні, умовні, нереалістичні певною мірою «...ситуації, відсторонені, звільнені від життєвої повноти, які логічно підтверджують авторську думку, допомагають розкрити проблему, породжуючи сучасні асоціації» [Синицька, 2003, с. 78]. Зважаючи на це, свідомість персонажа зображується «...відторгненою від об'єктивного ґрунту, що формує її, а обрис реальності конструювався довільно уявою митця, оперуючи її елементами» [Синицька, 2003, с. 78].

4. Параболічність є важливою ознакою таких творів, що апелює до жанру притчі, наголошує на історичних паралелях. Це ускладнює композицію, зокрема художній час роману, проте, зазначає дослідниця, «...відхід від сучасності відбувається не по прямій, а по кривій, по параболі, котра наче знову повертає думку, що відійшла вбік, до сучасності» [Синицька, 2003, с. 78].

5. Зближення («конвергенція») художнього й філософського на рівні проблематики прози, що осмислювалась крізь призму міфопоетичного погляду автора, властивого літературі модернізму, зокрема пізнього.

6. Контрапунктність, інтертекстуальність, що зумовлено перевагою інтелектуальної лінії, «інтелектуально-раціональних елементів», порівняно з психологічною, емоційною.

7. Прийом «потoku свідомості», що фіксує порухи внутрішнього світу персонажа, подекуди непов'язані між собою, «...хаотичні, суб'єктивні, ірраціональні, «сирі», породжені підсвідомістю й інстинктами почуття, асоціації, фантазії, тяжіння, видива, рефлексії, художні сновидіння, медитації» [Синицька, 2003, с. 79].

8. На думку Н. Синицької, «...конструктивність прози або ідея середини, поміркованості...» [Синицька, 2003, с. 79] зумовлює таку особливість прози, як відсутність авторської «категоричності» стосовно висловлюваних поглядів, ситуацій, що, наприклад, було властиво соцреалістичним романам. Особливістю сюжету інтелектуальної прози є переважання відкритого фіналу.

9—10, 12. Поєднання ірреального та реального, що уможливорює діалог індивіда, який грає роль як актор, і особи, яка перебуває поза роллю, грою.

Отже, у творах наявні персонажі, які взаємопов'язані соціальними зв'язками, і такі, що немов існують в ілюзорному, вигаданому ними світі. Це, своєю чергою, впливає на специфіку композиції, якій властива фрагментарність, сюжетні пропуски, зміщення часових, оповідних / розповідних площин, звернення до художнього прийому монтажу, колажу; сюжету, ознаками якого стають «деєпізація і дефабуляція» [Синицька, 2003, с. 80], тобто ідеться насамперед про відмову від сюжетної динаміки, властивій класичним зразкам романтичного, реалістичного романів. Такі аспекти поетики мають оприятити розгубленість персонажа, який існує у світі непередбачуваному, абсурдному, нелогічному, тривожному тощо.

11. Сукупне осмислення узагальненої, фрагментарної та цілісної картин буття, що сприяє уявленню авторської концепції, філософських, інтелектуальних поглядів персонажів як носіїв ідейного світу — не соціального.

13. Художній час у таких зразках прози може як інтенсифікуватися, пришвидшуватися в межах сюжету, так і уповільнюватися, що демонструє ідею зв'язку часових площин, «...конкретно-історичного й загальнолюдського...» [Синицька, 2003, с. 80].

14—15. Важливою прикметою інтелектуальної прози, як і модерністської загалом, є парадоксальність, яка ставить під сумнів достовірність, правдивість зображуваного світу, натомість акцентує на несподіваних ракурсах, поглядах, що виринають в потоці буття. Тож звичайна, на перший погляд, подія, ситуація виявляють абсурдність існування людини, разом із тим в абсурдному проступає буденне, звичайне, природне. Парадоксальності властиве «...спрощення заради інтелектуалізації – потяг до першооснов як до джерела складності, намагання розкласти складне на просте» [Синицька, 2003, с. 80]. Відзначмо, що в українській літературі цього періоду проблема абсурдності була посилена власним історико-політичним контекстом (наприклад, зіставмо з прозою В. Підмогильного, В. Домонтовича).

16—17. Експерименти на рівні художньої мови. Інтертекстуальність, що реалізується в цитуванні, самоцитуванні, ремінісценціях і алюзіях, пародіюванні тощо [Синицька, 2003, с. 77–80].

Ірина Куриленко у статті «До питання про сутність та жанрові особливості українського інтелектуального роману» [Куриленко, 2015] зазначає, що саме в цьому жанрі «найбільш повно і з більшою очевидністю та визначеністю втілюється національний варіант філософії екзистенціалізму і...» виявилися його домінуючі риси [Куриленко, 2015, с. 272]. Більшість дослідників, які вживають в наукових студіях термін «інтелектуальний роман», використовують також такі поняття, як «філософський роман» та «екзистенціалістський роман».

Науковиця в аналізованій нами публікації розглядає особливості кожного згаданого вище жанрового різновиду роману й зрештою доходить висновку, що кожен із них – це окрема специфічна жанрова форма, що виявляється в особливостях художньої структури, зумовленої авторським баченням світу: у виборі певної теми, проблеми, ідеї, типу композиції, художнього конфлікту / конфліктів, засобів творення характерів, у ступені та способах «присутності» автора в тексті тощо. Зокрема, в інтелектуальному романі першої половини ХХ століття з'являється інший герой-інтелектуал, який у свої роздумах, діалогах звертається до різноманітних тем, як-от: наукової, філософської, історичної, політико-економічної проблематики, до осмислення питання науково-технічного прогресу. До того ж автор акцентує увагу не тільки на інтелектуальних проявах натури персонажа, а й відтворенні, моделюванні індивідуальних рис його характеру, тому, доходить висновку дослідниця, його характеротворенню властиві «неоднотипність та особлива форма зображення внутрішнього світу в порівнянні з героєм філософського роману ХVIII—ХІХ століття» [Куриленко, 2015, с. 274].

Отже, виникнення такого своєрідного прозового явища як інтелектуальна проза спричинене передусім тим, що в словесному мистецтві, філософії ХХ століття постає потреба осмислити образ «людини культури» (герой-інтелектуал), її світоглядні характеристики, місце у світовій історії. Інтелектуальний роман як жанровий різновид оригінально представлений в літературі першої половини ХХ століття, для якого властиві філософічність, зокрема звернення до екзистенціалістських мотивів, парадоксальність, інтертекстуальність, переважання діалогів, роздумів персонажів над

подієвістю, фрагментована, ускладнені композиція, нарація роману, експериментальність як на рівні поетики, так і художньої мови тощо.

Висновки до розділу 1

Прозова творчість Євгена Плужника неодноразово ставала об'єктом уваги і його сучасників, і літературознавців нашого часу, що доводить зацікавленість науковців у дослідженні різних змістових і формотвірних аспектів роману «Недуга». Цей твір вивчали В. Коряк, Л. Череватенко, В. Дмитренко, С. Жигун, А. Михайлова, О. Капленко, М. Гірняк та інші. Наприклад, виокремлено проблематику, звернено увагу на екзистенційний вимір твору, жанрові особливості, систему персонажів, художній час і простір, символіку тощо. Уважаємо, що роман «Недуга» ще не вичерпав свого семантичного потенціалу та може дати матеріал для подальших інтерпретацій і досліджень, зокрема ідеться про порівняльні дослідження.

Характерними ознаками інтелектуальної прози є концептуальність (концептуальна ідея), концепція персонажа-інтелектуала, який живе насамперед духовністю, якого цікавлять світоглядні пошуки. Поведінка такого героя зумовлюється типом його світогляду. Цей персонаж утілює філософську концепцію автора і виражає основну ідею, центральну тезу твору. Поведінкова модель героїв інтелектуальних романів зумовлена схематичністю сюжету — його умовністю, подекуди неправдоподібністю, метафоричністю й символічністю. У творах цього жанрового різновиду представлені ситуації, події, вчинки персонажів, що позбавлені життєвої логіки чи правдоподібності, яким властивий певний схематизм.

Український інтелектуальний роман 20–30-х років ХХ століття є текстом, у якому осмислюються актуальні питання доби. Ці твори, де використовується іронія, інтертекстуальність (алюзії, ремінісценції), не схожі на соцреалістичну прозу, якій властиві домінування змісту над формою, наявність соціальних (політичних) тем і проблем, догматизм думки, надмір патетики. У центрі уваги письменників був інший персонаж, нехарактерний для сентименталістської, народницької літератури, — продукт міської культури, інтелектуал, учений-самітник, митець, який заплутався у власних

почуттях і переконаннях, «ірраціональний дивак», що не знаходить дотичних точок із оточенням і навіть кохання перетворює на складну філософську дилему.

Отже, усі ці риси зробили інтелектуальне письмо унікальним явищем в історії як світової, так і української літератури, на жаль, довгий час недоступної для читачів через репресії митців.

Розділ 2

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ Є. ПЛУЖНИКА «НЕДУГА»

2.1. Проблематика твору «Недуга» Є. Плужника

Жанровою специфікою роману є багатопроблемність. Тому перш ніж аналізувати проблематику конкретного твору, варто з'ясувати, що означає це поняття в літературознавстві.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка та ін. (2006) відсутні терміни «проблема» й «проблематика», вочевидь через зрозумілість значення цих понять, якщо звернутися до їхнього загального тлумачення в українській мові. Проблема – це «складне теоретичне або практичне питання, що потребує вирішення, вивчення, дослідження» [Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005, с. 1143], відповідно проблематика – це сукупність проблем. Утім, літературознавче розуміння цього терміна має філологічну специфіку, тож ми звернулися до підручника зі вступу до літературознавства «Мистецтво слова», де наведено таке їхнє визначення: «...художню проблему і, відповідно, проблематику можна трактувати як ряд “кинутих уперед” запитань, що їх ставить митець перед собою, персонажами, добою, буттям, читачами...» [Ткаченко, 2003, с. 150]. О. Галич додає до цього заувагу, що проблематика є своєрідним «нервовим центром» художнього твору, оскільки від неї безпосередньо залежить, чи відшукає читач у тексті саме ті питання, що здані емоційно зачепити його, змусити провести паралель зі своїм життям і власним досвідом або із знайомими йому проблемами друзів чи рідних. За твердженням дослідника, водночас важливо, щоб ситуація, змальована в літературному творі, розширювала межі світогляду читача, інакше жодних ціннісних, естетичних переживань він не відчує. Отже, вагомість, актуальність проблематики твору визначається «мірою та рівнем довершеності втілення в ньому загальнолюдських цінностей буття як таких або ж у їхньому соціальному вияві» [Галич, Назарець, Васильєв, 2005, с. 117].

Звернувшись до рецепції роману «Недуга» й дослідивши його змістоформу, ми з'ясували, що діапазон проблем цього твору досить широкий, оскільки майже з кожним персонажем пов'язана низка проблем морального-етичного, психологічного, філософського, соціального характеру, що зумовлено авторським задумом та ідейною спрямованістю твору. Утім, найяскравіше у тексті реалізована саме морально-етична та філософська (екзистенціальна) проблематика.

Соціальна проблематика споріднює твір Є. Плужника з деякими іншими інтелектуальними романами українських авторів 1920-х років, зокрема з «Містом» В. Підмогильного. Головний персонаж «Недуги» Іван Семенович Орловець – директор заводу, представник панівного в пореволюційні часи пролетарського класу, упереджено та з неприязню ставиться до інтелігентів, яких у дусі того часу називає буржуями. Автор демонструє це за допомогою різних ситуацій, наприклад, коли він заходить у театр, то, спостерігаючи за публікою партеру, зверхньо ставиться до неї: «Приємне почуття окремішності й злої ворожости до всіх навкруги обгорнуло його», – так розповідає про відчуття свого персонажа Є. Плужник. Орловець «дививсь на них, як на щось дивне та застаріле, що вже давно геть з мусило зникнути життя й, безперечно, зовсім зникло з поля його зору» [Плужник, 2023, с. 27]. Подібне ставлення до мешканців великого міста виявляє по приїзді і селянин Степан Радченко, уперше опинившись на центральній вулиці вечірнього Києва.

Проблема міжкласової ворожнечі, що стала наслідком політичного перевороту й зміни соціальної ієрархії, розкривається протягом сюжетної дії роману «Недуга», хоча і не є провідною в цьому творі. Найемоційніше вона звучить у словах Звірятина, звернених до Івана Семеновича: «– Ви і ваші товариші не тільки ненавидите нас, рештки буржуазної інтелігенції, неп, чи що... як своїх класових, по-вашому, ворогів, ви ще й зневажаєте нас...» [Плужник, 2023, с. 105–106], – цідить крізь зуби Звірятин. І хоча цей герой не викликає симпатії в читача, проте важко не погодитися з тим, що упереджене презирливе ставлення, яке ґрунтується тільки на основі різної класової приналежності, навряд чи можна вважати ознакою гідної, цілісної особистості. Неприязнь спричиняє у відповідь таке саме негативне ставлення, тому Звірятин і радіє підступно, коли Орловець

закохується в жінку непростетарського походження і страждає від потягу до неї («То як же не радіти мені, коли один з вас... при першій зустрічі з нашою жінкою, з жінкою нашої культури втрачає ґрунт під ногами...» [Плужник, 2023, с. 106]).

Ще одним питанням соціального спектра є проблема публічності й приватності, точніше відсутності останньої в культурному полі новітньої моралі. Подекуди в романі здається, що деякі персонажі уявлення не мають про особисті межі, що було зумовлено впливом сучасної їм етики. Вочевидь, у понятті «простетаріїв» особистого життя, приватного простору в людини взагалі не може бути – усе повинно контролюватися громадськістю, яка дозволяє собі втручатися в сімейні справи подружжя, вважаючи, що краще знається на тому, що правильно і як вирішувати ті чи ті конфлікти. Наприклад, Куниця й Писаренко на прохання Орловця виступають посередниками в його розмові з дружиною Наталкою, хоча це стосується доволі делікатного питання – потенційної зради Івана Семеновича. Сам головний герой поводить у цій ситуації двояко: з одного боку, прагне скинути відповідальність за свою пристрасть до іншої жінки на приятелів (мовляв, хай вони допомагають йому утриматися від перелюбу й умовити дружину по-своєму теж сприяти тому, щоб Орловець не зрадив їй із Завадською), а з іншого – засуджує їх за те, що вони насмілилися взяти на себе роль суддів: «Як міг він... дозволити їм втручатися в його життя, показувати їм його... якого нахабства треба мати, щоб пристати на це, якої самовпевненості й пихи!» [Плужник, 2023, с. 126].

Писаренко в розмові з Наталкою зовсім не почувається ніяково, ба більше – називає вчинок Івана Семеновича «величним внеском у новий побут» [Плужник, 2023, с. 130]. Саме в цій ситуації ми можемо чітко побачити, як викривлюється мораль: чоловік, який майже зрадив шлюбним обітницям, подається наче герой через те, що розповів про свою пристрасть до іншої та ще й насмілювався чекати допомоги від дружини в тому, щоб опиратися власній спокусі. Він навіть не подумав, що відчуватиме його жінка, як гірко буде їй почути, що її розлюбили. Прикметно, що ця мотивіка певною мірою апелює до принципу «чесності з собою», значущого для творчості В. Винниченка (наприклад, «Чесність з собою», «Записки

кирпатого Мефістофеля», «Закон», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Гріх» тощо). Разом із тим художнє втілення цього принципу в автора буде відмінним, оскільки насамперед пов'язане із концепцією персонажа, що не належить безпосередньо до пролетарського осередку.

Тут доречно перейти до розгляду морально-етичної проблематики, яка представлена в цьому романі досить широко. На передній план виходить проблема вірності і зради, що має неординарне трактування, оскільки ідеться про формування «нового побуту». Історія Орловця та його закоханості в Завадську змушує читача замислитися над тим, чим же все-таки є шлюб? Що це – добровільний союз двох особистостей, у якому кожен відповідає за свої вчинки й наміри, чи вимушене співіснування на одній жилплощі, де про емоційну і душевну близькість подружжя навіть не йдеться? На життєвому етапі, про який розповідається в «Недузі», Орловець ставиться до Наталки як до «чогось» незмінного, зручного, але дружина не викликає в нього якихось яскравих почуттів. Більше того, він, прагнучи бути справді чесним із нею, навіть не замислюється над наслідками цього вчинку, над тим, як Наталка сприйме його зізнання в захопленні іншою жінкою, наче дружині після кількох років сімейного життя відмовлено в праві все ще кохати його і хотіти бути коханою та єдиною в його серці. Тому головний герой роману Є. Плужника і не трактує свій учинок як зраду, бо він егоїст по натурі, який собі здатен пробачити багато чого і виправдати те, що дружини навряд чи простив би. Натомість письменник не моделює протилежної ситуації: Наталка захопилася б іншим чоловіком і прийшла й розказала Івану Семеновичу про ці почуття та ще й попросила в нього допомоги, щоб опиратися тій спокусі. Чи був би Орловець у такому разі ніжним, розуміючим і всепрощаючим із нею? Усвідомлення несправедливості свого вчинку приходить до Івана Семеновича, коли від нього тікає сон, а думки снують у голові: «Зваливши їй на плечі тягар, що самому йому не під силу, він не тільки сподівався на її допомогу, ще й ждав, що вона втішатиме його...» [Плужник, 2023, с. 136–137]. І далі Орловець доходить об'єктивного висновку щодо власного ставлення в цій ситуації до дружини: «Тепер він бачить усю свою несправедливість до неї, весь свій огидний егоїзм!» [Плужник, 2023, с. 136], «Яка

дикунська жорстокість! Ні, яке підле страхополохство!» [Плужник, 2023, с. 137]. Подальші вчинки головного героя, на жаль, не відповідають цим роздумам. Орловець так і не наважується обрати чесність: визнати, що розлюбив Наталку, поговорити відверто з дружиною про це і розлучитися з нею. Так до проблеми вірності і зради долучається інша – проблема чесності та брехні.

У романі «Недуга» передусім ідеться про особливий різновид брехні – брехню самому собі (тут доречно згадати В. Винниченка і його принцип «чесності із собою», утілений, зокрема, в його першому романі з аналогічною назвою або п'єсі «Брехня»). У тексті ми спостерігаємо за тим, як персонажі брешуть задля власної вигоди, що оприявнює людську природу, незмінну і незалежну від впливу нової моралі. Утім, коли головний герой заплутується у власних вчинках і почуттях через те, що обманює сам себе, не наважуючись визнати справжні бажання, які рухають ним, – це руйнує його звичний світ, а може, навпаки, відкриває перед ним істинний вимір буття в чесності із собою («Полохається він – безсилий і самого себе непевний – чуючи небезпеку, що в нім... і зароджується; жахається – і боїться собі... у цьому признатися, бреше й інших... винуватись...» [Плужник, 2023, с. 107]»). Та щоб прийняти це, потрібна неабияка сила й мужність, якою Орловець як представник «нового побуту» не наділений.

Яскраво виражена в романі Є. Плужника проблема підлабузництва та лицемірства, що розкривається через вчинки й поведінку таких героїв твору, як Куниця, Мюфке тощо. Кожен із них тією чи тією мірою використовує лестоці, проявляє зумисну запопадливість і надмірну приязнь, щоб дістати прихильність Орловця, адже той – величина, директор заводу, партієць, а отже, наділений певною владою і знайомство з ним та його доброзичливе ставлення важливе для здобуття вигоди для себе. Як показано на початку твору, Куниця купує квитки в оперу й запрошує Івана Семеновича, щоб той, мовляв, відпочив, улесливо розмовляє з ним, просить вибачити за те, що відійшов з приятелями випити по кухлю пива, занадто уважний до дрібниць: «Він таки справді дбає за Івана Семеновича... Да, Куниця за нього, як за меншого брата, турбується. От і тепер прихилився: “Чи вигідно тобі сидіти?” – питає» [Плужник, 2023, с. 32], – уважає Орловець. Утім, коли через закоханість у

Завадську директор поводитьсь дещо розгублено, дивно, і є ймовірність того, що він може припуститися помилки або й втратити своє становище, той самий Куниця поводитьсь вже по-іншому, що автор відображає за допомогою засобів характеротворення, зокрема описів, поведінки та мовлення персонажа. Він стає збайдужілим, млявим, уже не намагається справити враження, говорить знехотя, мимрить. Усе це призводить до остаточного розриву між приятелями. Коли Іван Семенович відверто запитує Куницю, який осуджує директора за надмірне захоплення особистим життям, чи той сам відшукав гармонію між громадським та особистим, Куниця не хоче відповідати, а наостанок ще й ображає Орловця, назвавши його міщанином: «— Не хотів я казати тобі, Іване Семеновичу, а скажу наостанці: правий був Писаренко: міщанин ти здоровий» [Плужник, 2023, с. 219]. Тема міщанства в літературі цього періоду представлена творчістю М. Хвильового («Іван Іванович»), М. Куліша («Народний Малахій», «Мина Мазайло»), у якій важливого значення набуває конфлікт інтелігенції й міщанства, індивідуального, інтелектуального й масового. Отже, можемо зробити висновок: доки Куниця відчував силу і впевненість у собі, доти Орловець рахувався з ним.

Музичний критик Мюфке — зовсім інший типаж у романі. Він звик бути улесливим, бо не вмів виживати інакше. У всьому: в його розмові, рухах, поводженні — простежується ця надміру солодка люб'язність. Ось як зображує автор роману першу зустріч Орловця із Мюфке, у якій наголошено на пластиці й прикметній деталі зовнішності персонажа: «До них, якось дивно весь час присідаючи та потираючи свої маленькі, густо порослі рудим волоссям ручки, підскачів низенький не то хлопчик, не то дідок...» [Плужник, 2023, с. 34]. Як бачимо з його рухів, рецензент почувається невпевненим і намагається бути непомітним, ледь не розшаркується перед присутніми, потирає руки. У його мові теж забагато улесливості: «Іван Семенович Орловець? Ах, як це приємно! Ну, хто ж не знає товариша Орловця? Всякий знає товариша Орловця...» [Плужник, 2023, с. 35]. Коли ж Писаренко на прохання Івана Семеновича цікавиться відомостями про Завадську, музичний критик і тут готовий послужити: «На жаль, Мюфке не знає біографії Завадської...» [Плужник, 2023,

с. 35], демонструючи миттєву готовність догодити начальникові: «Але він знатиме. На другий антракт він її знатиме. ...він, Мюфке, дасть йому всі потрібні відомості. Навіть більше...» [Плужник, 2023, с. 35]. Рецензент згодом навіть у гримерку до співачки проводить Орловця, коли той про це просить.

Стосовно інженера Звірятина зазначимо, що в його поведінці подекуди теж спостерігається лицемірство, але він водночас здатний і на відверті, щирі вияви почуттів і думок, не соромиться своїх життєвих принципів, хай вони й далекі від благородства. Звісно, на роботі Звірятин поводить стримано (його навіть прозвали за це Англійцем), не демонструючи справжнього ставлення до Орловця, але в театрі, поза межами заводу, дозволяє собі бути собою. Прикметно те, що ось таке відверте вираження думок директор сприймає за недугу, тобто за відхилення від норми («“Чи він не хорий часом, – подумав Іван Семенович, зиркнувши на Звірятина в цім освітленні. – Адже навряд чи наважився б він, здоровий бувши, такого верзти...”» [Плужник, 2023, с. 29]). Тож виходить, що для пролетарських 1920-х недуга – поводитися природно, відповідно до своїх переконань, бо для тогочасного класового суспільства все, що різниться від його уявлення про «пролетарську норму поведінки», – це вияв хвороби, неадекватності (наприклад, порівняймо з повістю «Санаторійна зона» М. Хвильового).

Ще однією проблемою морально-етичного рівня, на якій хотілося б наголосити, є проблема довіри й недовіри, що проілюстровано в романі стосунками Сквирського та Завадської. Інженер-п'яниця й водночас філософ вимагає від коханої жінки доказів щирості її почуття до нього. Тільки слів Завадської та її вибору кохати його Сквирському недостатньо. Але чи буває любов без довіри? Про це детальніше йтиметься далі в наступному підрозділі.

Розглянувши морально-етичну проблематику роману Є. Плужника «Недуга», звернімося, найважливішого, на наш погляд, рівня – філософського, а точніше екзистенціального, бо риси цього світовідчуття найбільше позначилися на проблематиці аналізованого нами твору, а також вони є жанротвірними для цього різновиду прози.

Екзистенція – це свідоме буття, тобто таке існування людини у світі, що

визначається як «позамежове (трансцендентальне) відносно натуралістично-психологічних параметрів буття і як посутньо незагальне – однократне, унікальне» [Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 187]. Це не просто тваринне існування на рівні задовольняння інстинктів, а рефлексія, осмислене життя індивіда, який усвідомлює невідворотність смерті й обмеженість свого перебування в цьому світі, але не впадає у відчай від того, що кожен прожитий день наближає його до небуття, а намагається використати відведений йому час для духовної реалізації себе як неповторної особистості (наприклад, «Міф про Сізіфа» А. Камю з його ідеєю людини абсурду або «Бунтівна людина», написані після під час і після Другої світової війни). Філософи наголошують, що не всі замислюються над тим, чи має сенс їхнє існування, чи правильно, гідно, чесно вони живуть. На думку дослідників, коли подібні запитання виникають у свідомості певної людини, це означає, що вона нарешті відчула себе як особистість і готова замислитися над самоідентичністю. Зазвичай це стається під час переживання граничної ситуації, яку ще часто називають межевою. Цим терміном екзистенціальної філософії позначають «кризові стани людини, що приводять до актуалізації особистісного начала», яка зазвичай виявляється «у загостренні самосвідомості й переосмисленні сенсу життя, у виразній зміні переживання самоідентичності» [Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 131]. Поняття граничної ситуації, що уявляє внутрішню конфліктність особи, з'явилося у філософії завдяки К. Ясперсу. Саме воно допоможе нам краще зрозуміти, що ж відбувається з головним героєм роману «Недуга», коли ми аналізуватимемо екзистенціальну проблематику цього твору.

Проблема пошуку сенсу життя (або його осмислення) є чи не найголовнішою в романі Є. Плужника, попри те, що, на перший погляд, найвиразніше у творі постає саме тема кохання. По суті, любов – це те почуття, яке і виявляє рівень зрілості особистості, уміння співіснувати поруч із іншим, що особливо яскраво представлено в літературі романтизму й модернізму. Ми спостерігаємо Орловця в той момент, коли він мимоволі потрапляє в межову ситуацію (зустріч із давно забутим юнацьким коханням – панночкою Завадською), і це вивільняє в ньому справжнє «Я». Виявляється,

Іван Семенович раніше просто не замислювався над тим, як живе, бо рухався накатаною колією. Можемо припустити, що досі він повністю віддавався роботі на підприємстві, у яку вірив і яку любив, «будівництву» нового суспільства, приймав за чисту монету всі ті гасла, якими так щедро «годувала» людей після жовтневого перевороту панівна партія. Але замислюватися над внутрішнім життям йому було ніколи.

Несподівана зустріч у театрі з чарівною співачкою ніби вириває Орловця з повсякденної круговерті, і він починає бачити світ по-іншому й ставити запитання, які було не прийнято озвучувати в тогочасному пролетарському суспільстві. Прикметно, що в розмові з Куницею, якого щиро вважає своїм приятелем, Іван Семенович цікавиться, чи не видається тому життя нудним? На це Куниця спочатку реагує нажахано, дуже гостро, обурливо: «Та ти розумієш, що ти верзеш? І коли? Коли? Тепер, коли будівництво...» [Плужник, 2023, с. 89], «Та як ти смієш таке казати?» [Плужник, 2023, с. 90]. Тож окреслюється важливий для соцреалізму конфлікт особистого й громадянського, відповідно з пріоритетністю останнього його складника. Автор показує читачеві, як і наскільки в ті часи змінюється уявлення про свободу – слова, думки, права бути собою, мати власні погляди, відмінні від офіційної позиції правлячої верхівки. Коли ж Орловець уточнює, що має на увазі особисте життя («Я про життя особисте казав. Про твоє, моє, наприклад. Що бідне воно якесь, неяскраве... Що могло б воно за наших часів бути іншим...» [Плужник, 2023, с. 89; 90]), то виявляється, що для Куниці особисте й громадське нероздільні. Інакше кажучи, він не усвідомлює себе як особистість, він просто виконує вказівки, не задумуючись ні над чим, дотримується певних меж лише зі страху зробити щось не так, як прийнято, і стати «класовим ворогом», інтелігентом («– По-моєму, братіку, все життя – це моє особисте... А по-твоєму ж як? Є, мовляв, громадське життя, а то є й окреме, моє? Що ж це? Родина? Кубелечко? Тьху!», «– Я, голубе мій, не з інтелігентів... Так ділити життя не вивчивсь...» [Плужник, 2023, с. 90]). Відзначмо, наскільки оригінально потрактовано цю колізію в романі В. Підмогильного «Місто».

Отже, ми бачимо із цієї розмови та реакції Куниці, що в 1920-х із неприязню ставилися до тих людей, які мали сміливість замислюватися над

сенсом життя, шукати свого шляху в ньому, самореалізації на рівні духовному, а не тільки в роботі, а слово «інтелігент» (тобто людина глибокої внутрішньої культури й самостійного мислення) уживалося як лайливе. Тогочасному суспільству потрібні були «гвинтики», які чітко виконуватимуть відведену їм роль і яких у разі чого легко можна буде списати або й замінити без жалю. Тому глибоке й справедливе запитання Орловця, адресоване Писаренку («Як же можу я будувати для всіх щось прекрасне, коли не стає мені снаги чи волі створити щось бодай пристойне для самого себе...» [Плужник, 2023, с. 102]), залишається без відповіді, яка, втім, ясно прочитується між рядками роману.

Євген Плужник вкладає у вуста своїх героїв різні варіанти ставлення до життя, тому кожен транслює певну квінтесенцію світоглядних настанов. Ось відверто цинічний, як у Звірятина, коли людина хоче урвати собі найкраще за будь-яку ціну і не переймається при цьому якимись докорами сумління, бо щиро вважає, що має на це право: «Мені аби на мій вік стало» [Плужник, 2023, с. 42], бо «Я раз живу і недовго – природно, що хочу я взяти від життя не тільки більше, а й кращого...» [Плужник, 2023, с. 42]. Ось гіркий від усвідомлення того, як має бути, і неможливості щось змінити через брак сил, як у Мюфке («Та я, може, розуміюсь на музиці не більш, як оця пляшка... А от мушу... Мушу морочити себе й інших... Мушу, щоб жити, розумієте, – щоб жити...» [Плужник, 2023, с. 91]»). Він дивиться на світ крізь призму відносності драматичного «мусить»: «Звичайно, мусить людина будувати сама своє життя. Мусить! Але ж чи може?» [Плужник, 2023, с. 92–93], «Та людині завжди пізно будувати його... Бо поки дійде вона свідомості цієї – життя прожито» [Плужник, 2023, с. 92–93]). Ось дещо оптимістичний, як у Сквирського, бо інженер не тільки усвідомлює, яким хоче бачити своє життя, а й дає об'єктивну оцінку власним діям; для нього, на відміну від інших персонажів, картина світу вибудовується через вміти, брати: «...для цього треба вміти жити; розумієте – вміти. Треба вчитися жити!» [Плужник, 2023, с. 66–67]. Герой намагається щось змінити на краще, бо відчуває в собі сили для цього: «– Ніхто, абсолютно ніхто з нас не будує свого життя сам, – ми беремо перше-ліпше, що само дається до рук. Люди вміють будувати собі житло, але будувати своє життя... Хе! Вони

воліють існувати» [Плужник, 2023, с. 66–67]). Хоча, з іншого боку, алкоголізм Сквирського – це ніби визнання власної безпомічності, коли людина розуміє, як треба жити, але чомусь усе одно обирає рухатися шляхом найменшого спротиву. І тільки любов до Завадської спонукає Сквирського на те, щоб узяти відповідальність за свій вибір і діяти, робити щось для того, щоб прожити краще, усвідомленіше життя з коханою жінкою. Задля цього він і співачку примушує обдуманого, без поспіху зробити її вибір.

Навіть другорядний персонаж – дід на милиці, якого Орловець зустрічає у вітальні лікаря, куди прийшов за консультацією, – і той роздумує над життям і має свій погляд на нього, акцентуючи увагу на його цінності: «Кожен хоче загарбати все, але насправді ніхто й нічого не хоче... Люди не шанують себе, не цінують свого життя...» [Плужник, 2023, с. 95–96]. Але тільки не Іван Семенович, який боїться відверто поглянути на власне існування й дати йому оцінку, зрозуміти нарешті, що для нього найважливіше, а чим він готовий поступитися. Недарма Звірятин каже, що Орловець перебуває ніби у футлярі, в шкаралупі, захищаючись від чесного погляду на себе: «А що там у вас всередині, в зернятці, ви й самі, вибачайте, не знаєте. Бо, думаючи... про всіх і за все, ви ніколи, мабуть, над собою не думали» [Плужник, 2023, с. 42]. Лише опинившись у межовій ситуації, Іван Семенович нарешті змушений поглянути на своє життя відверто й замислитися над тим, яке ж воно насправді. Тільки він усе одно не хоче робити висновків і брати на себе відповідальність за те, як живе та як складаються його взаємини з іншими, зокрема з дружиною. Це підтверджує думку філософів про те, що «усвідомлена гранична ситуація має конструктивні наслідки, спрямовуючи до особистісного самовияву; неусвідомлена може призвести до невротичних реакцій» [Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 131]. Так і стається з головним героєм роману «Недуга», який стикається з новим досвідом у своєму житті: «Вдерлося йому в життя щось нове, складне, а головне – зовсім йому непотрібне, а що саме – хотів і боявся зрозуміти Іван Семенович» [Плужник, 2023, с. 86]. Замість того, щоб прийняти потребу в особистісному зростанні через доросле, відповідальне ставлення до життєвих проблем, він починає поводитись як невротик: то прагне змусити Наталку

зробити так, щоб йому не хотілося мріяти про співачку, то зраджує дружині (а більше, мабуть, образу Завадської у власній голові) з балериною; добивається відпустки, а діставши її, зовсім не радіє цьому.

В Орловці ніби живуть два його «Я»: одне – спокійне, врівноважене, здатне на самоаналіз, і друге – непослідовне, лякливе, розгублене й знесилене, що за будь-яку ціну прагне уникнути відповідальності й потреби вирішувати, змінювати щось у власному житті. Цей стан душевної роздвоєності О. Полюхович влучно назвала «пореволюційною онтологічною бездомністю» [Полюхович, 2023, с. 19].

Крім розглянутого вище питання про сенс життя, екзистенціальна проблематика роману «Недуга» також представлена проблемою вибору та відповідальності за його наслідки (Орловця ніхто не змушував ходити в гримерку до Завадської, а потім навідувати її вдома; залучати сторонніх до втручання в сімейні проблеми; зраджувати дружину, не приділяти їй уваги, поступово віддаляючись від неї, тощо), проблемою самотності людини в суспільстві, відчуженістю від інших. Іван Семенович під час доповіді Писаренка ловить себе на думці про те, що майже нічого не знає про нього, крім анкетних даних: «Як же це так? Писаренко ж з усіх товаришів найближчий йому, друг, можна сказати... Як же не знає Іван Семенович його маніри... звички його?..» [Плужник, 2023, с. 56]. У творі важливого значення набуває одвічна проблема пошуку гармонії, тобто балансу між різними сферами життя, за наявності якого людина почуватиметься щасливою, всебічно реалізованою, і відчуватиме повноту буття. Автор порушує конфлікт про можливість рівномірно поєднати громадське й особисте? Відповідь на це філософське питання Є. Плужник ніби жартома вкладає у уста п'янички Сичова: «Важко людині поєднати особисте з громадським – щось чомусь поступитися мусить. Ну а це вже не гармонія, про яку ви на початку знайомства казали... а мука...» [Плужник, 2023, с. 216]. Автор підводить до висновку, що людина має обдуманно обирати життєві цінності, розставляти пріоритети, щоб потім не жалкувати перед смертю про те, що єдине її життя було змарноване.

Отже, проаналізувавши роман Є. Плужник «Недуга», ми доходимо висновку, що автор висвітлює в ньому значне коло соціальних, морально-

етичних і філософських проблем, які втілюються в певних образах твору, епізодах, майстерно виписаних письменником у притаманному йому стилі.

2.2. Філософія кохання в романі «Недуга»

Любов з погляду екзистенціалізму – це форма усвідомленого існування, яка «окреслює найглибше відчуття повноти особистісного буття і переживання цілісності у з'єднанні з іншою особистістю та світом» [Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 348]. У літературі, постаючи в різних проявах, вона завжди залишається незмінною в головному перетворювальному началі, завдяки якому гармонізуються людина і світ – одночасно мікро- і макрокосмоси. На думку модерністів, без любові немає життя – лише животіння. Кожна людина народжується для неї, але далеко не кожна має сміливість не відмовитися від кохання чи пройти випробування, пов'язані із цим почуттям, наприклад, це твори доби сентименталізму романтизму, реалізму чи модернізму («Маруся» І. Квітки-Основ'яненка, проза Д. Остін, Ш. Бронте, С. Річардсона, твори Д. Байрона, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Місто» В. Підмогильного та ін.).

Тема любові в літературі належить до вічних, отже, актуальних в усі часи, починаючи з найперших творів, як-от «Іліада» чи «Одіссея» Гомера. Є. Плужник теж звертається до неї в романі «Недуга», змальовуючи відмінність сприйняття цього почуття людьми, про що свідчать різні життєві позиції героїв твору, що вербалізують свої погляди на це почуття й ситуацію його проживання, відчування. Доволі поширеним у суспільстві є споживацьке, суголосьне власницькому ставленню до жінки, кохання, репрезентоване життєвою позицією Звірятина [Фромм, 2010]. Цей герой роману не криється з тим, що хоче отримувати від життя все, що заманеться, не переймаючись почуттями інших. Жінка для нього – бажаний приз, який треба здобути під час «полювання» на неї, обійшовши інших претендентів, що порушує у тексті мотив полювання. Він не бачить у ній особистість, гідну поваги, а лише «дичину», яку треба зловити, хай навіть і нечесним шляхом (порівняймо з цікавим втіленням аналогічного мотиву в реалістичній новелі

Панаса Мирного «Лови»). У розмові з Орловцем Звірятин цинічно говорить про Завадську, не приховуючи своїх намірів і радіючи з того, що Сквирський більше не стоїть на його дорозі до «ліжка» співачки: «Це ж ви подбали усунути з нашої дороги Сквирського... Кажу з нашої – бо ми з вами... по одному сліду женемо. На одну дичинку полюємо...» [Плужник, 2023, с. 175]. Якщо Іван Семенович керується хоч якимись соціальними нормами того часу, щиро вважаючи, що пролетар не має права любити буржуйку (хоча подібні умовності звучать дивно для сьогодення), то Звірятин далекий від таких високих матерій і в основу всього ставить виключно фізичний потяг: «– Голос крови не зважає на класову ідеологію, да-с!» [Плужник, 2023, с. 79]. Добившись свого від Завадської, він більше не приходить до співачки та зникає з її життя, імовірно, перейшовши до полювання на наступну «дичинку». Певна цинічність поглядів на стосунки жінки й чоловіка лунає в романі «Місто» з вуст Степана Радченка. Суперечність духовного й тваринного звучить у епіграфі твору: «...трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола...» [Підмогильний], особливо актуальна для літератури символізму (зіставмо з подібним конфліктом у «Лісовій пісні» Лесі Українки).

Примітивною також є зумисне спрощена в ставленні до кохання позиція колишнього антрепренера Івана Скорика, який зводить величне почуття любові до звичайної пристрасті, тобто переводить кохання з духовної площини знову-таки у фізичну. «– Що в звичайних смертних – пристрасть, то в недокрівних – кохання» [Плужник, 2023, с. 63], – вважає він. Зневага до людей, здатних відчувати піднесене й чисте почуття, виявляється в зумисне принизливому епітеті «недокрівні». На підставі цього можемо зробити припущення, що Скорик сам ніколи не кохав по-справжньому, а лише задовольняв тваринні інстинкти у взаєминах із жінками, тому для нього шанобливе ставлення до жінки дорівнює слабкості (недокрівності), оприявнюючи в стосунках опозицію «слабкість – сила», характерну для ніцшеанського дискурсу (наприклад, «Момент» В. Винниченка).

У чомусь протилежну позицію щодо розуміння кохання спостерігаємо в іншого представника богемі – композитора Мурова. Автор ніби зумисне зображує цього героя якраз таким «недокрівним», яким бачить чоловіка,

здатного обожнювати жінку, Скорик. Мурів має фізичну ваду – він горбань. Також композитор надміру емоційний, а подекуди й екзальтований, що, втім, можна пояснити його чутливою до мистецтва натурою. Мурів тлумачить кохання як безмежний вияв почуттів, силу, здатну знищити навіть класові межі, що в 1920-х вважалося майже неприпустимим («– Товариш Мурів... доводить багатьма прикладами й чисто філософічними міркуваннями, що кохання можливе між людьми навіть ворожих класів» [Плужник, 2023, с. 64]). Під час розмови у вітальні Завадської композитор намагається довести Звірятину, Орловцю та іншим, що пристрасть, тобто фізичний потяг, який виникає між, наприклад, робітником і буржуйкою (звернення до суспільного контексту доби), здатен згодом за певних умов перерости в кохання. Утім, пізніше, розмовляючи з Іваном Семеновичем, Мурів уточнює, що все-таки щасливого кохання між представниками різних класів бути не може, якщо розуміти любов саме як синонім шлюбу, «тихої родинної ідилії», бо в таких ситуаціях навпаки, переважно все завершується трагедією. Висновок цієї розмови звучить ніби вирок: «– Не пристрасти, навіть не насолоди шукають тепер люди в коханні, а тільки приємності, забуваючи, що самою суттю своєю є воно боротьба... Боротьба!. І може – ненависть...» [Плужник, 2023, с. 116].

Розуміння кохання як боротьби (і тим більше як ненависті) суперечить тому визначенню, яке ми навели на початку цього підрозділу. Водночас воно близьке авторській концепції В. Винниченка в п'єсах «Чорна Пантера й Білий Ведмідь», «Закон», романі «Записки кирпатого Мефістофеля». Автор доходить висновку, що справжня любов допомагає людині відчувати власне буття у всій повноті та пережити цілісність, єднаючись зі світом загалом і з тим, кого вона кохає, зокрема. Боротьба ж передбачає наявність переможця і переможеного, а в такій ситуації не йдеться про жодну єдність. Тож розуміння Муровим почуття кохання теж однобоке, необ'єктивне.

Відповідно до аналізованої проблематики роману суголосною є інтерпретація кохання як мистецтва, що подає Е. Фромм у праці «Мистецтво любові» [Фромм, 2017], або як володарювання, реалізація власницьких бажань, що оприявнюють бажання влади однієї людини над іншою [Фромм, 2010]. Філософ переконаний, що коли людина хоче навчитися кохати, то має

ставитися до цього як до опанування певної мистецької навички («Процес оволодіння мистецтвом можна розділити на два зручні етапи: опанування теорії та її закріплення на практиці» [Фромм, 2017, с. 26]). Тобто спочатку треба зрозуміти сутність любові, а потім на практичному рівні втілювати в життя вміння виявляти її, наприклад, бути чуйним, піклуватися про об'єкт свого кохання, цікавитися ним як особистістю, допомагати зростати, не обмежуючи свободи, тощо. На думку дослідника, «Любов – це активна цікавість до життя, розвитку того, що ми любимо. Там, де цього зацікавлення бракує, немає і любові» [Фромм, 2017, с. 54].

У романі «Недуга» є один персонаж, який намагається виявляти цікавість до коханої жінки, пізнавати її ближче як особистість, не поспішаючи переходити до тілесного вияву почуттів. Це інженер Сквирський. Розгляньмо детальніше його погляди на кохання.

Сквирський справедливо зауважує, що любов важлива для людського буття і відчутно впливає на його якість: «Що таке зрештою наше так зване особисте життя, як не кохання?» [Плужник, 2023, с. 73]. Утім, на думку інженера-філософа, у 99 відсотках випадків кохання, на жаль, буває нещасливим. Причину цього Сквирський убачає в тому, що людина часто не розрізняє пристрасть, звичку і любов: «Зустріне чоловік жінку, відчує потяг до неї – і вже кохає! Жити без неї не може!» [Плужник, 2023, с. 74] (порівняймо з подібними роздумами Степана Радченка щодо жінок, з якими він мав стосунки). Автор, моделюючи різноманітні сюжетні ситуації, вкладаючи у вуста персонажів роздуми про почуття кохання, порушує питання: оскільки люди – розумні істоти, наділені свідомістю, то чи здатна остання і має уберегти їх від хибного вибору, здатного зруйнувати подальше життя. У розмові з Орловцем і Мюфке інженер аргументовано доводить, що людина ж не звір, щоб гнатися за самицею, не розмірковуючи про наслідки, а віддаючись бездумно у владу інстинкту. Будь-хто має розуміти, що від вибору партнера (дружини або чоловіка) залежить те, яким виявиться його майбутнє – радісним чи нещасним: «...кожен твій день у житті – не окрема самостійна величина якась, ні, це маленька цеглинка у великій будові життя твого! Не туди поклав – вся будова инакше піде» [Плужник, 2023, с. 74].

Сквирський переконаний, що закохана людина має випробувати себе, щоб упевнитися, що обранець / обраниця – це саме той / та, з ким справді хочеться бути надовго, а не кілька ночей («Ні, ти не жени, голубчику, язика висолопивши, ти спинись, прохолонь та подумай – а чи неодмінно цю самицю потрібно тобі доганяти?» [Плужник, 2023, с. 74]). Підсумовуючи, інженер каже Орловцю: «Кохання – це шукання і вибір; пристрасть – це стихія і випадок. В коханні кожен з нас вибірає когось з-поміж тих, до кого він може палати пристрастю» [Плужник, 2023, с. 163–164].

Сквирський і сам намагається жити відповідно до власних поглядів на любов-випробування. Закохавшись у Завадську, він досить довго приглядається до неї, намагається пізнати ближче як людину, відвідує співачку разом з іншими прихильниками, утім, сидить окремо, випиваючи, уникаючи порожніх розмов і спостерігаючи за всіма звіддала. Зрозумівши, що Ірина Едуардівна – та єдина жінка, яка йому жадана й потрібна в житті, і побачивши, що ця любов взаємна, інженер пропонує своїй обраниці випробувати себе, щоб переконатися, чи справді саме його вона любить. І ось тут ми спостерігаємо розбіжність між красивими міркуваннями Сквирського про любов та його ставленням до коханої жінки. Кажучи Орловцеві, що той не цікавиться Завадською як людиною (тобто бачить у ній лише спокусливу жінку, а не особистість загалом), а отже, почуття Івана Семеновича до співачки не можна вважати коханням, Сквирський своїм учинком теж демонструє, що не сприймає Ірину Едуардівну як цілість і намагається змусити її зректися частини себе. Звернімо увагу на слова інженера, який стверджує: «Щоб покохати жінку, треба полюбити її, як людину. Шукати в жінці людину – це суть кохання; в нім різність статей тільки підкреслює єдність єства» [Плужник, 2023, с. 163–164]. На практиці він ставить їй ультиматум, щоб героїня обрала його чи музику – своє покликання: «Кажучи: “Тільки ти!” – мусиш дати доказ, якого ти не даси анікому більше: не спільне ложе, а частину себе самої!» [Плужник, 2023, с. 166].

Отже, персонаж вимагає від жінки доказів справжності її кохання, що нагадує сцени з драми В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь». Е. Фромм стверджує, що зріла любов – це «єдність за умов збереження

цілісності особистості, її індивідуальності» [Фромм, 2017, с. 47], а у випадку зі Сквирським і Завадською про збереження індивідуальності співачки не йдеться, адже музика, опера, сцена – це частина її життя, творчість, у якій Ірина Едуардівна реалізується як талановита особистість. Інженер каже Мюфке, що шукає не вічного кохання, а справжнього, тобто такого, яке збагатить життя, зробить повнішим, цікавішим: «А головне, щоб не почували ви потім, що витратили себе на щось вам непотрібне, без чого ви легко можете обійтись...» [Плужник, 2023, с. 73]. Утім, хіба Завадська збагатить власне життя, якщо відмовиться від улюбленого мистецтва і від свого покликання як співачки? Імовірно, що згодом, навіть живучи зі Сквирським, Ірина Едуардівна пожалкує про цей вибір. Не тому, що в неї зникне любов до чоловіка, задля якого вона поїде на Урал, а через те, що коханий змусив її особистість розділитися, утратити цілісність, зректися творчого самовияву. Адже саме творчість стає для людини «єдиним шансом потвердити свою свідомість у цьому світі» [Камю, 1997, с. 133], надає існуванню сенсу, рятує від абсурдності буття. І хоча Сквирський усе-таки зізнається у своїх почуттях Орловцю («– Недогадливий ви, товаришу... Я ж кохаю її» [Плужник, 2023, с. 167]), його вчинок змушує засумніватися в тому, що це справжня, зріла любов, про яку інженер розповідав раніше.

Найскладнішим і найсуперечливішим, мабуть, є ставлення до кохання в Івана Семеновича Орловця, адже сильне почуття до Завадської, що з'являється несподівано, немов постаючи з минулого, оживаючи, наче фенікс, перевертає з ніг на голову все життя успішного директора заводу та партійця з «правильним» світоглядом. І хай як Орловець намагається втекти від цього. Тож Звірятин порівнює його з конем, що бігає по манежу, колом, не маючи виходу: «– Тікати ви, може, й тікаєте, але ж утекти не можете: по колу бігаєте! Колом, вельмишановний, колом! Мов той кінь на манежі...» [Плужник, 2023, с. 177]).

Саме це кохання, яке з'являється так недоречно, висвітлює те, що Іван Семенович відмовлявся бачити раніше. Його життя неповне, несправжнє – радше животіння, сіре існування за однією і тією самою схемою: завод – наради – слухання партійних доповідей – ночівля в одному помешканні з

дружиною, до якої він, крім звички, уже нічого не відчуває (навіть забув колір її очей). Порівняймо з новелою «Сон» М. Коцюбинського, де також ідеться про сірість чиновницького існування й кохання-звичку, що дисонує яскравому почуттю персонажа до жінки зі сну. Орловець також існує у незмінному, сталому світі, що сповнений щоденних ритуалів. Проте волею випадку йому доводиться це зробити, коли Куниця запрошує Івана Семеновича в театр послухати оперу «Кармен». І коли Орловець бачить Завадську на сцені, разом із цією пристрасною красунею в його життя вривається те, що він більше не може контролювати й чому не може опиратися – потреба пізнати себе, своє єство, зумовлена намаганням розібратися в причинах такого нестримного потягу до незнайомої і фактично чужої по духу жінки, без якої він чомусь не може прожити й трьох днів поспіль («Це був потяг стихійний, що розум і воля не могли ні спинити, ані змінити; тільки й лишалося – спробувати зрозуміти його, в собі самім спостерігаючи» [Плужник, 2023, с. 176–177]).

Коли ж Іван Семенович починає замислюватися, чому його так тягне до співачки, він мимоволі осмислює й інші сфери свого життя, і результати цих роздумів вибивають ґрунт у нього з-під ніг (недаремно ж один із класиків екзистенціалізму А. Камю стверджував: «Почати думати – це почати себе підточувати» [Камю, 1997, с. 73]). Виявляється, що і товаришів своїх Куницю та Писаренка Орловець по-справжньому не знає, і дружину свою теж, існуючи, скоріше, з її образом, ніж з реальною постаттю: «...не пригадував і того, яка раніше була Наталка; тільки уявляв невиразно її ще дівчиною – романтичну й завзяту – давно, у голодні й великі роки...» [Плужник, 2023, с. 139]; «Але... що знає він про неї тепер? Та й чи цікавився він це знати, чи, може, скінчилась його цікавість, скоро з жінки стала вона дружиною?» [Плужник, 2023, с. 139]). Е. Фромм уважає, що «неможливо поважати людину, не знаючи її» [Фромм, 2017, с. 57]. То як і чим Іван Семенович жив усі ці роки, що його життя минало, а він так і не зблизився по-справжньому із жодною людиною? Виходить, насправді Орловець зовсім не поважав нікого, якщо близько не знає про жодного з тих, хто йде поруч із ним по життю.

Звісно, закоханість Орловця у Завадську і його потяг до цієї привабливої жінки не можна вважати зрілою любов'ю. Радше співачка уособлює для Івана Семеновича весь той світ, якого він себе позбавив – чи то через політичні переконання, чи то через власне упередження. Завадська для нього – це яскравість, сміх, музика, нестримність, мінливість, чарівність, творчість. Вона – це та широчінь і свобода, якої забракло обмеженому і закостенілому існуванню головного героя роману «Недуга». І коли його єство виривається на волю, змушуючи дослухатися до себе, пізнати глибини своєї душі й справжні прагнення, Іван Семенович і відчуває той нестримний, непояснений потяг до співачки: «Проти цього безсилі і його розум, і його воля... Йому не працювалося тоді, не думалося; йому бракувало її голосу, її рухів, її пахощів...» [Плужник, 2023, с. 177].

На завершення підрозділу, присвяченого філософії кохання героїв роману Є. Плужника «Недуга», хочемо згадати й про погляди жіночих персонажів твору, зокрема Завадської і Наталки. Ці жінки різні, та їх єднає одне – небажання жити без любові й погоджуватися на її сурогат. Через це Завадська їде до Сквирського, жертвуючи своєю кар'єрою в театрі, а Наталка йде від чоловіка, бо не вважає, що любов можна заробити, вислужити. Проте кохання дарують, але не заробляють, про що говорить героїня: «Що я мала б за свою допомогу тобі проти тебе ж? Тебе. Але ж цей ти був би зароблений» [Плужник, 2023, с. 151], тому «А я – як і всяка, можу прийняти чоловіка як дар, можу завоювати його як здобич, але заробити – ні!» [Плужник, 2023, с. 151]. Наталка наважується змінити усталене існування, щоб відшукати своє «я», повернути власну особистість, яку вона частково втратила, розчинившись у чоловікові та його інтересах.

Ірина Едуардівна хоч і має багатьох прихильників, проте не може змиритися з тим, що чоловіки «влаштовують змагання між собою, розглядаючи жінку як об'єкт, який хочеться здобути, насолоджуються самим процесом здобування, але не цікавляться бажаннями жінки та її духовним світом» [Гірняк, 2022, с. 80]. Вона віддає своє серце Сквирському, бо той єдиний з усіх залицяльників бачить у ній людину, а не лише об'єкт пристрасті. Тому перевібивши себе і остаточно вирішивши їхати на Урал до коханого, Завадська відчувається щасливою.

Висновки до розділу 2

У другому розділі ми проаналізували проблематику роману Є. Плужника «Недуга», виявивши, що хоч у творі наявні і соціальні (міжкласова ворожнеча, публічність і приватність людського життя, «новий побут»), і морально-етичні проблеми (вірність і зрада, чесність і брехня, підлабузництво й лицемірство, довіра та її відсутність), утім, у фокусі авторського інтересу саме питання філософського циклу, як-от сенс життя, вибір і відповідальність за його наслідки, самотність, відчуженість, внутрішня роздвоєність особистості, самоповага тощо. Також у цьому розділі ми розглянули особливості філософії кохання різних героїв твору, дійшовши висновку, що жоден із персонажів роману Є. Плужника «Недуга» своїми почуттями до іншого / іншої не дорівнює поняттю справжньої, зрілої любові, яка передбачає з'єднання людей за умови збереження ними власної цілісності, поваги одне до одного і не руйнує особистість іншого, вимагаючи якихось доказів, зречень, жертв, «заробити». Саме про таке кохання писав Е. Фромм, наголошуючи на тому, що лише цей тип любові допомагає людині «перебороти почуття відчуженості й самоти та водночас дозволяє бути собою, зберігати... цілісність. Їй притаманний парадокс: дві істоти перетворюються на одне ціле та водночас залишаються окремими» [Фромм, 2017, с. 47].

ВИСНОВКИ

Роман «Недуга» був написаний і опублікований 1928 року, а вже в 1934-му його автора заарештують за фальшивим звинуваченням, і ім'я Євгена Плужника, як і його творчість, надовго вилучать із літературного процесу радянських часів. Письменник помре на Соловках, і хоч офіційно його реабілітують у 1956 році (помертньо), утім, твори Є. Плужника – ні ліричні, ні драматичні, ні єдиний роман – так і не посядуть належного місця в навчальних програмах закладів вищої освіти філологічного профілю аж до здобуття Україною незалежності в 1990-х.

В останні десятиліття творча спадщина Є. Плужника поступово стає предметом літературознавчих розвідок. Зокрема, на сьогодні вивченню поезії та роману цього автора присвячено низку публікацій, серед яких – праці М. Гірняк, І. Девдюк, С. Жигун, О. Капленко, О. Полюхович та інших. Проте традиційно митця більше цінують як поета, ніж як прозаїка, хоча його «Недуга» належить до кращих українських інтелектуальних романів першої половини ХХ століття.

Інтелектуальний роман як жанр активно розвивався в Україні в 1920-х роках. Йому властиві такі ознаки: філософський зміст, синтетичний характер тексту, тобто наявність інтертекстуальності, алюзій, переважання діалогів над розвитком сюжетних подій, риси екзистенціалізму як філософського напрямку, який відчутно позначився на проблематиці творів цього жанрового різновиду. Серед українських авторів, які працювали в цьому жанрі, найпомітнішими є В. Підмогильний, В. Домонтович та ін.

Роман Є. Плужника «Недуга» має всі риси інтелектуальної прози, риси якого вбачають у творчості В. Винниченка. Його сюжет розгортається довкола переживання головним героєм твору Іваном Семеновичем Орловцем несподіваної закоханості в оперну співачку Ірину Едуардівну Завадську. Через відчайдушний спротив цьому почуттю Орловець раптом починає глибше замислюватися над своїм життям, стосунками з товаришами й дружиною Наталкою. Він намагається досягнути те, що з ним відбувається, і

помічає ту дисгармонію, яка причаїлася в ньому. На перший погляд, у житті Івана Семеновича все добре: він успішний керівник, директор заводу, користується авторитетом серед підлеглих, має зовні пристойний шлюб, є вірним сім'янином. А з іншого боку, це ілюзорний світ. Орловець ніби живе в якійсь шкаралупі, не помічаючи реальності довкола, а коли несподіване й небажане кохання змушує його розплющити очі, головний герой жахається того, що бачить. Він був сліпо переконаний, що пролетар не може полюбити буржуйку – і сам закохується в Завадську. Герой уважав, що живе правильно – і з подивом усвідомлює, що фактично не має особистого життя. Гадав, що щасливий у шлюбі, а насправді просто при звичаївся до дружини, перестав бачити в ній жінку – лише зручний побут і ненав'язливу компаньйонку. Вірив, що може покластися у важку хвилину на друзів – і раптом зрозумів, що не знає Писаренка та Куницю так само, як вони не знають справжнього Орловця.

У романі «Недуга» реалізується екзистенціальна проблематика, що допомагає показати життя Івана Семеновича таким, яким воно є насправді: неповним, обмеженим, сірим, формальним, далеким від справжнього буття, у якому людина спроможна розкрити своє «Я» без страху бути відкинутою суспільством. А найголовніше, що розуміє Орловець, намагаючись побороти потяг до Завадської, – це те, що він самотній. Ніхто не здатний допомогти йому подолати власну роздвоєність. І якщо частина Івана Семеновича марить співачкою, мріє бути поруч із нею, вдихати її парфуми, чути її голос, це означає, що Орловець незадоволений своїм життям, що переріс його, потребує нагальних змін. Але яких – вирішувати тільки йому самому. І коли у фіналі роману Іван Семенович, зрозумівши, що втратив Завадську назавжди, бо вона любить іншого і вирушає до коханого на Урал, іде з театру, навіть не послухавши оперу, це можна витлумачити як остаточне визнання ним поразки у справі творення власного життя. Він лишається самотній, так і не наважившись кардинально змінити щось у своєму існуванні.

Характерним є в цьому відношенні екзистенціалістське трактування такого важливого поняття моральної філософії, як сумління. Екзистенціалізм

не встановлює змістовних критеріїв добра і зла, тобто не вибудовує систему моральної філософії, тому й сумління визначається ним як заклик екзистенції обрати себе по-справжньому, знайти себе. Сумління не є закликом бути добрим та уникати зла – воно закликає бути самим собою, а не «іншим», не «стороннім». Бути вільним, бути екзистенцією означає бути самим собою. Свобода постає в екзистенціалізмі як тяжкий тягар, який повинна нести людина, оскільки вона є особистістю. Людина може відмовитися від своєї свободи, стати як усі, але лише ціною відмови від себе як особистості. І з останньої сцени роману «Недуга» ми розуміємо, що головний герой твору не зміг витримати випробування свободою й обрав повернутися до звичного способу життя, щоб тільки не змінювати нічого, не ризикувати, не відрізнятись від загалу – хай навіть для нього це й означає почуватися душевно пустим. Орловець спустошений і збайдужілий. Саме таким його полишає на сторінках роману Є. Плужник, навмисне залишаючи фінал твору відкритим.

Також у роботі була здійснена спроба проаналізувати варіації філософії кохання, представлені різними героями роману «Недуга». Ми дійшли висновку, що жоден із персонажів твору Євгена Плужника своїми почуттями до іншого / іншої не дорівнює справжній, зрілій любові, яка передбачає з'єднання людей за умови збереження ними власної цілісності, поваги одне до одного і не руйнує особистість іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир: Рута, 2009. 336 с.
URL:
<http://eprints.zu.edu.ua/22382/1/Biloys.%20Vstyp%20do%20literatyroznava%202009.pdf> (дата звернення: 26.04.2024).
2. Ведмедєв В. М. Рецепція абсурдного у філософсько-антропологічному дискурсі: дис. ...канд. філос.. наук: спец. 09.00.04. Київ, 2018. 195 с.
URL:
https://old.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/K_26.053.13/dis_Vedmediev.pdf (дата звернення: 1.05.2024).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2005. 488 с.
5. Ганошенко Ю. Інтелектуальність в романі vs інтелектуальний роман // Наук. зап. Бердянського держ. пед. ун-ту. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 265–272.
6. Гірняк М. Між почуттям та інтелектом: філософія любові в романі Євгена Плужника «Недуга» // Слово і Час. 2022. № 5 (725). С. 76–93.
7. Гноєва Н. І. Український інтелектуальний роман 20-х років ХХ століття в оцінці Ю. Шевельова // Вісн. Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2009. № 843, вип. 55. С. 144–147.
8. Городнюк Н. А. Res incognita: семіотика речі у східнослов'янському модерністському романі першої половини ХХ століття. Дніпро: Свідлер А. Л., 2017. 560 с
9. Девдюк І. Екзистенціал «любов» у романах «Недуга» Є. Плужника й «Закохані жінки» Д. Г. Лоуренса // Закарпатські філологічні студії.

2019. Вип. 10. Т. 2. С. 157–162.
10. Девдюк І. В. Концепція героя і дійсності у творчості А. Камю (на матеріалі повісті «Сторонній» та роману «Чума») // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Філол. науки. 2012. Вип. 30. С. 81—84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2012_30_22 (дата звернення: 14.02.2024).
 11. Державин В. Лірика Євгена Плужника // Українське слово. У 3 кн. : хрестоматія укр. літ-ри та літ. критики ХХ ст. Кн. 2 / упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко. Київ: Рось, 1994. С. 223–238.
 12. Дмитренко В. Літературний дискурс “Ланки”-МАРСу першої третини ХХ століття : монографія. Луганськ: Альма-матер, 2009. 280 с.
 13. Жигун С. Топос міста у романі Є. Плужника «Недуга» у контексті естетики неореалізму // Вісн. Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. 2011. № 24 (235). С. 132–137.
 14. Камю А. Міф про Сізіфа // Камю А. Вибрані твори [Текст] : у 3 т.: Т. 3. Есе. Пер. з фр. / Упоряд. О. Жупанський. Харків : Фоліо, 1997. С. 72–162.
 15. Камю А. Надія і абсурд у творчості Франца Кафки/укр. пер. О. Жупанського//ПОРТФЕЛЬ. 2015. С. 95—105. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
 16. Капленко О. Художня модель урбаністичного простору у романі Євгена Плужника «Недуга» // Young Scientist. 2017. № 4.3 (44.3). С. 93–97.
 17. Козачук Н. В. (Синицька) Поетика української інтелектуальної прози 1960–90 рр. : автореф. дис. канд. філол. наук /; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
 18. Колошук Н. «Недуга» Є. Плужника як інтелектуальний модерний роман // Слово і Час. 2002. № 1. С. 60–67.
 19. Коряк В. Євген Плужник. Недуга // Молодняк. 1928. № 7–8. С. 116–118.
 20. Куриленко І. До питання про сутність та жанрові особливості українського інтелектуального роману // Наук. зап. Бердянського держ.

- пед. ун-ту. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 272–280.
- 21.Литвин І. Р. Проблема відчуження людини у філософії Еріха Фромма//Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. Черкаси, 2010. С. 64–69. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/321/1/N190p064-069.pdf> (дата звернення: 20.11.2023).
 - 22.Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
 - 23.Миколайчук Н. «Перевтілення» Ф. Кафки в проекції психоаналізу // Studia Methodologica: наук. зб. / гол. ред. Р.Гром'як; відп. ред. Ю. Завадський; редкол.: О. Куца, М. Любашук, Н. Поплавська та ін. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 31. С. 110–115. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2630/1/Mykolaychuk_N.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
 - 24.Михайлова А. А. Еротичні екзистенціали у романі Євгена Плужника «Недуга» // Наук. зап. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство. 2011. Вип. 3 (1). С. 121–135.
 - 25.Новиченко Л. По той бік спокою. Поезія Євгена Плужника // Плужник Є. Вибрані поезії. Київ: Радянський письменник, 1966. С. 5–54.
 - 26.Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
 - 27.Парамбуль І. В. Екзистенціалізм у творчості Валер'яна Підмогильного: історико-філософський підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії». Львів, 2019. 16 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/08/aref_parambul.pdf (дата звернення: 10. 05. 2024).
 - 28.Петінова О. Б. Філософія: навчальний посібник. Одеса, 2019. 304 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Filosofiya-navch.-posibnyk.-Petinova-O.B.pdf (дата звернення: 23.04.2024).
 - 29.Підмогильний В. Місто. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=76> (дата звернення: 10.10.2024).

- 30.Плужник Є. Недуга : роман / упоряд. Віри Агеєвої, передм. Ольги Полюхович. Київ: Віхола, 2023. 240 с.
- 31.Подольська Є. А. Філософія. Підручник. Київ: Інкос, Центр навч. літ-ри, 2006. 704 с. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/218516/mod_resource/content/1/podolska_ia_filosofia.pdf (дата звернення: 23.04.2024).
- 32.Полюхович О. Ключ до розуміння тексту: «Яке прекрасне майбутнє в людини, що на те майбутнє має право» // Плужник Є. Недуга : роман / упоряд. Віри Агеєвої, передм. Ольги Полюхович. Київ: Віхола, 2023. С. 7–21.
- 33.Порський В. Євген Плужник і його «Рівновага» // Плужник Є. Рівновага : поезії. Авґсбург, 1948. С. 5–11.
- 34.Рикун І. П. «Сторонній» А. Камю. Роздуми про абсурдний роман//Вісн. Запор. держ. ун-ту: Зб. наук. ст. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. № 4. С. 106—111. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1910.pdf> (дата звернення: 13.05.2024).
- 35.Синицька Н. Характерні ознаки інтелектуальної прози. Слово і Час. 2003. № 11. С. 75–80.
- 36.Скорина Л. В. Аналіз художнього твору : навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей (філологія, літературна творчість, журналістика). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 424 с.
- 37.Ткаченко А. Мистецтво слова. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
- 38.Ференц Н. С. Основи літературознавства: підручник. Київ: Знання, 2011. 431 с.
- 39.Філософський енциклопедичний словник: довідкове видання / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук; наук. ред. Л. В. Озодовська, Н. Г. Поліщук. Київ: Абрис, Інститут філософії імені Г. Сковороди НАУН, 2002. 744 с.
- 40.Філософія: навч. Посібник / Ю. М. Вільчинський, Л. В. Северин-Мрачківська, О. Б. Гаєвська та ін. Київ: КНЕУ, 2019. 368 с. URL: https://kneu.edu.ua/get_file/9143/%D0%92%D1%96%D0%BB%D1%8C%

[D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%AE.%D0%9C.%20%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%97.pdf](#) (дата звернення: 23.04.2024).

- 41.Філософія: підручник / ред. Є. Р. Борінштейн. Одеса: Ун-т Ушинського, 2021. 350 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11333/1/Philosophy%202021.pdf> (дата звернення: 23.04.2024).
- 42.Фромм Е. Мати чи бути? / пер. з англ. Київ: Укр. письменник, 2010. 222, [1] с.
- 43.Фромм Е. Мистецтво любові / Пер. з англ. В. Кучменко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
- 44.Шевченко С. Л. Трагічний гуманізм А. Камю: в пошуках смислу людського буття // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. Київ: Центр духовної культури, 2008. Вип. 69. С. 116—126. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/71836?show=full> (дата звернення: 10.05.2024).
- 45.Череватенко Л. Все, чим душа боліла // Плужник Є. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1988. С. 5—100.
- 46.Череватенко Л. «Фатальний цей трикутник» // Плужник Є. Змова у Києві. Київ: Український письменник, 1992. С. 3—26.